

Monument van een schoolgang.

Zo verleenden zij korte tijd gastvrijheid aan de paters jezuiteten, die vanwege de klooster- vervolging in Frankrijk in 1881 op het Gemertse kasteel waren neergestreken. Hun toevlucht tot klooster Nazareth had een noodlottige aanleiding. "Tusschen den nacht van den 19den en 20sten April van het jaar 1883 ontstond er een hevige brand op het kasteel, bewoond door verdreven Jesuiten uit Frankrijk. In eenige oogenblikken stond de middenbouw met de beide vleugels in laaie vlam en spoedig lag alles in puin. Treurig was de toestand dier arme bannelingen, verdreven uit het vaderland en nu in den vreemden al, wat zij bezaten de prooi der vlammen! Hunne kapel lag in asch. Wij boden den Paters onze kapel aan en blijde maakten de Minister, le Père le Roi, en de Procureur, le Père Teijerstein, van dat aanbod gebruik en kwamen van April tot het laatst van Juni geregeld om 5 1/2 en 6 uur, dus vóór onze con-

ventuele mis, hier lezen. Na den dood van de Eerw. Heer de Kock, toen wij door Rectors bediend werden, moesten wij ons gedurende de vacantiën tot de Paters van Handel wenden, om dagelijks de H. Mis te komen lezen, doch sedert dien tijd hebben de Eerw. Paters Jesuiten met de meeste liefde ons deze dienst bewezen."

De paters vergaten de geboden gastvrijheid niet. Toen zij in 1897 besloten weer naar Frankrijk terug te keren, omdat de politieke situatie genormaliseerd leek, kregen de zusters al wat zij niet mee konden nemen: "als de provisie aan ingelegde vruchten, maïs, suiker, zeep, chocolade, likeuren, enz., enz. Ook potten, flessen, vele drinkglazen, borden, schotels, te veel om op te noemen." De helpende hand werd ook uitgestoken toen na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog vele Belgische vluchtelingen in het neutrale Nederland een veilig heenko-

men zochten. Zo verleenden de zusters in 1914 tijdelijk onderdak aan elf vluchtelingen uit Antwerpen. Zij verbleven in de oude bewaarschool, toen bestemd voor het meisjespatronaat.

Een bijzondere huisvesting betrof Anna van Engeland. Na de dood van haar man, J. van de Ven, had zij in 1871 al haar geld en goed, al haar bezittingen en haar woonhuis vermaakt aan het klooster. Sedert die tijd bewoonde zij een kamertje, dat met het vergroten van de keuken dat jaar voor haar was bijgebouwd. Lang heeft zij daarin nog gewoond. Op 9 januari 1894 kwam zij te overlijden; zij zou 30 januari 92 jaar zijn geworden. Anna van Engeland is op het kloosterkerkhof begraven.

Bezwaarlijk evenwel was de komst in 1922 van twee religieuze Wit-Gele Kruisverpleegsters. Hoewel de zusters met het oog op het slot aanvankelijk er niet voor voelden om deze religieuzen op te nemen, waren zij uiteindelijk toch voor de aandrang gezwicht. Hun komst bracht nogal wat rompslomp met zich mee, omdat de wijkverpleegsters ook patiënten moesten kunnen ontvangen. Dit noopte tot enige verbouwingswerkzaamheden, om de daartoe bestemde ruimten van het kloosterlijke slot af te scheiden. Bijna veertien jaar zouden de wijkverpleegsters vanuit het klooster hun werk verrichten. Bij al hun dienstbaarheid voegde zich in 1877 een nieuwe taak, de zorg voor de bejaarden in het Gasthuis aan de Nieuwstraat.

De boerderij

Zo veel zusters en kostgangers, zo veel magen om te vullen. Het klooster was een onafhankelijke stichting, die ook op het materiële vlak zelfvoorzienend was. Als vandoor hoorde daartoe de zorg voor het eigen

levensonderhoud. Door aankoop en schenkingen van grond werd dit mogelijk gemaakt. Pas in 1850 kon de bij het huis behorende grond worden verworven: de huur was niet tijdig opgezegd. Nadien is het grondbezit rondom het klooster uitgebreid en zijn ook elders in Gemert gronden verworven, zoals bouw- en weilanden op de Molenakker, de Hazeldonk, de Kampen en de Rooije Hoef, waardoor zij over een eigen boerenbedrijf beschikten. Met deze zorg was een lekenzuster belast, een zuster die daarvoor was vrijgesteld van het koorgebed.

Ook de andere huishoudelijke taken werden op die wijze verdeeld. Voor de vele werkzaamheden stond geen legertje dienstboden en werkmannen klaar. Dat leger vormden de zusters zelf; zij waren aangewezen op eigen 'vrouw'-kracht. En daar waren voor het klooster gelukkig verdraaid handige zusters bij. Vanaf 1861 bleken de zusters volgens de vermelding in het bevolkingsregister ook dienstmeiden aangenomen te hebben. Al kan dit aantrekken van hulp van buiten te maken hebben gehad met de groei van de communiteit, waardoor de huishouding en de materiële verzorging meer werk met zich meebrachten, was de eigenlijke reden hiervoor toch van andere aard. Zij hield namelijk verband met het streven van de zusters om zoveel mogelijk het ideaal van het slot na te laten, ook al was de officiële toestemming daarvoor toen nog niet gegeven. Hoewel het directe contact met de 'buitenwereld' om die reden zoveel mogelijk vermeden diende te worden, was dit om praktische redenen toch niet geheel uit te sluiten. De omgang met de hulp van buiten werd echter tot het noodzakelijke beperkt. Het ligt voor de hand dat de zusters hiervoor alleen zeer betrouwbare, godsdienstige en toegewijde personen hebben aangezocht.

Met de uitbreiding van de school in 1933 werd de Nonnenpad aan de openbaarheid onttrokken. Het werd nu de toegang van en naar de grote speelplaats.

Met de vermoedelijk eerste 'dienstmeid' konden de zusters daarvan om bijzondere redenen verzekerd zijn. Een zekere Maria Zijm uit Amsterdam had zich bij de zusters als postulante aangemeld, nadat de pastoor voor wie zij als huishoudster had gediend, was komen te overlijden. Maar omdat zij toen al ouder was dan 40 jaar, kon aan haar verlangen om in te treden echter niet worden voldaan. Met toestemming van de bisschop mocht zij evenwel in een van het klooster afgezonderd vertrek blijven wonen. Wel is zij in 1860 als Derde-Ordeling geprofeest. Na haar overlijden in 1889 is zij op het kloosterkerkhof begraven.

In 1872 vermeldt het bevolkingsregister de

komst van een 'landbouwse', J. van Houts, afkomstig uit Someren. Zij was al ingetreden in de orde als zuster Ignatia. Er was ook sprake van een boerderij, vermoedelijk niet meer dan een stalling en schuur. Tot 1887 deden de zusters alles zelf, af en toe met hulp van losse arbeiders. In 1887 huurden zij een vaste knecht-aan-huis in, die zuster Van Houts in het boerenbedrijf hielp. Het besluit om een knecht te nemen was mede ingegeven door de inbraken en inbraakpogingen die ook in overige kloostergebouwen plaatsvonden. Wellicht was het werk voor zuster Van Houts vanwege haar gezondheid ook te zwaar geworden. Zij is gestorven in 1897, 46 jaar oud.

Deze knecht woonde apart. Als huisvesting was hem een niet meer in gebruik zijnd schoolgebouw uit 1864 toegewezen. Het ene deel diende tot woning, het andere tot bergplaats.

In 1896 namen de zusters een nieuwe knecht in dienst, Johannes Michels ('Smiegels' staat geschreven), bouwman (boer of landarbeider) van beroep. Hij bleef bij de zusters in dienst tot in 1933, waarna hij in de kost ging bij enkele particulieren in Gemert.

Voor de boterbereiding was in datzelfde jaar 1896 een karnmolen aangeschaft en een hond die de molen draaiende moest houden.

Toen in 1899 de Bossche bisschop W. van de Ven bij een bezoek aan het klooster zag dat de boerderij erg bouwvallig was, gaf hij de zusters toestemming om een nieuwe boerderij te bouwen. Hij gaf voormalig rector H. de Bont, in 1882 om gezondheidsredenen afgetreden en sedertdien rustend priester, de opdracht om voor de nieuwbouw te zorgen.

Na enige discussie over de plaats werd besloten de boerderij te bouwen aan de straat, in de zuidoosthoek van het kloosterrein. Daaraan grensden vijf kleine woningen, die dwars op de straattrichting waren gelegen. Deze woningen werden in 1899 door de kerk aangekocht om ten behoeve van de boerderijbouw te worden afgebroken. De eerste woning en waarschijnlijk ook de tweede zijn kort daarop gesloopt; de andere wat later. In het ene pand woonde de weduwe F. Verschuren - Van de Horst, voor wie elders onderdak zal zijn gevonden. Dit was ook nodig voor H.M. van Strijp en zijn gezin, die zelfs pas kort tevoren het voorste pand betrokken hadden. Zij verhuisden andermaal, maar konden al weer gauw terugkeren naar hun oorspronkelijke woonplek, maar nu in een gedeelte van de nieuwbouw van de boerderij. Dat was kennelijk met Van Strijp overeengekomen. Zo vreemd was dat niet: het was Van Strijp, architect/bouwkundige van beroep, die het ontwerp van de boerderijbouw maakte: 'twee vliegen in een klap'. In het pand waren twee woningen voorzien. Een afzonderlijke woning aan de zuidzijde en een woning die bij de boerderij hoorde, uitkijkend op het klooster.

De openbare aanbesteding van de bouw leidde niet tot een gunning, waarna de zusters besloten dat de bouw onder toezicht van de architect in dagloon zou uitgevoerd worden. Doch kort daarop zagen zij hiervan af en werd het grond- en metselwerk onderhands aanbesteed en gegund aan de aannemers Klerks en Lelie, beide te Gemert. Medio 1901 is de nieuwbouw gereed gekomen. Daarin zijn ook de stenen van de afbraak verwerkt, hetgeen bedoeld was om kosten te besparen. Dit is nog goed te zien aan het verschil in steensoort tussen de achterzijde en de zichtzijde. De staldeuren openden naar

het kloosterterrein en de ramen aan de straatkant waren vanwege het slot van tralies voorzien. Met het oog daarop was de hof van de aparte woning ommuurd.

Nadat de boerderij was afgebouwd, betrok Van Strijp met zijn gezin de van de boerderij afgescheiden woning aan de zuidzijde. De boerderijwoning was bestemd voor de knecht J. Michels.

De oude boerderij is in 1902 verbouwd tot brandstofplaats en opbergruimte voor o.a. (boter-?)kuipen. Later is zij afgebroken. De karnmolen en de hond kregen een plaats in de nieuwe boerderij. In 1913 werd een nieuwe hond gekocht voor de molen. Het voormalige schoolpand dat door de knecht Michels bewoond werd, is eveneens in 1900 afgebroken. Al die bouwactiviteiten kostten een hoop geld. De zusters waren dan ook zeer verguld met de schenking van 1000 gulden die zij kregen.

Van Strijp verhuisde met zijn gezin in 1903 naar Rosmalen, waarna anderen de afzonderlijke woning betrokken. Omdat de eigen hof van de woning ommuurd was, maakte dit geen inbreuk op de naleving van 'het slot'. Het vertrek van Michels in 1933 had een bijzondere reden. De zusters stopten met het boerenbedrijf. In het pand vestigde zich dat jaar Drukkerij en Boekhandel J.C. Ermers. De voormalige stal en schuur werden verbouwd tot drukkerij, kantoren en winkel, zodanig dat geen toegang tot 'het slot' mogelijk was. De eigenaar Jan Ermers woonde er toen nog niet. Hij vestigde zich daar pas in 1946, na te zijn getrouwd met Arnolda M. Slits, onderwijzeres, die in de afzonderlijke woning huisde. De boerderijwoning, die eigendom bleef van de zusters, werd na Michels bewoond door Gerarda M. van Schijndel. In Gemert beter bekend als "Grada van de Nonnen"; zij was

Klas 3 van Zuster Johannes (voorjaar 1957) bij gelegenheid van het vertrek van pater Joop Voorn (C.s.Sp.), godsdienstleraar van deze klas, naar de missie. Achter de coniferen ligt de speelplaats voor de kleuters.

hier immers dienstbode. Na haar overlijden in 1953 bleef de woning korte tijd leegstaan. Vanaf 1955 tot in 1961 diende de woning tot huisvesting voor de tuinman van de zusters, Adr. A. Peters.

Het rectoraat

Sedert het klooster in Oirschot onder bisschoppelijk bestuur was gekomen, was de regent van het Klein-Seminarie, J.H. Smits aangesteld tot commissaris-visitator. Van hem waren de zusters voortaan afhankelijk zowel in geestelijke als tijdelijke aangelegenheden. Hij bestuurde hen, behartigde hun materiële belangen en hij leidde de plechtigheden van inkleding en professie, sedert de geloften niet meer werden afgelegd ten overstaan van de provinciaal der minderbroeders of diens gevolmachtigde. Als rector en

biechtvader was de zusters de rustend priester C.F. Snellaers toegewezen. Dezelfde functie en bevoegdheid als in Oirschot had Smits ook in Gemert. Na zijn overlijden in 1854 werd in deze hoedanigheid benoemd J.B. van Miert, Kamerheer van paus Pius IX, deken van het district Helmond en pastoor te Veghel. Hij overleed in 1870. Na hem stelde de Bossche bisschop J. Zwijsen de pastoor van Gemert, G.A. Aarts, aan als de ordinarius van het bisdom ten overstaan van wie de geloften werden afgelegd en door wie de plechtige inkleding verricht werd. Toen Aarts in 1880 overleed en P. van Beek hem als pastoor opvolgde, werd de faculteit van het bisdom in twee taken gesplitst. Van Beek bleef de professie verrichten en werd tevens de biechtvader van de zusters, maar de inkleding alsook de geestelijke zorg werden in handen gelegd van de rector van het klooster. Dat was toen H.J. de Bont, conrec-

tor van de Latijnse School. Deze taakverdeling had waarschijnlijk alles te maken met het treffen van maatregelen om de geestelijke zorg voor de zusters beter te kunnen verzekeren. Wellicht was deze splitsing in bevoegdheden zelfs een gevolg van voorwaarden die De Bont stelde bij het aanvaarden van het rectoraat. Of deze taakverdeling nadien is gehandhaafd, is uit de beschikbare gegevens niet duidelijk geworden.

Naast de officiële vertegenwoordiger van de bisschop hadden ook de zusters in Gemert een biechtvader en geestelijk raadsman, welke functies door een plaatselijke geestelijke werden verzorgd. Vanaf het begin was dat in Gemert W. de Kock (Cock), een rustend geestelijke die van elders afkomstig was. Maar de naam 'geestelijk raadsman' dekte niet de inhoud: veel meer dan het dagelijks opdragen van de mis hield dit niet in. Omstreeks 1854 kwam in Gemert wonen J.H. Smits, oomzegger van de regent van het Klein-Seminarie. Smits was in 1853 professor (docent) geworden aan dit seminarie, waarover zijn oom toen nog resideerde. Omdat hij al spoedig in onmin raakte met zijn collega's, en zijn oom en naamgenoot hem niet kon of wilde beschermen, was het al gauw met zijn docentschap gedaan. Smits trok zich toen terug in Gemert. De keuze voor Gemert lijkt niet toevallig, omdat hij na zijn priesterwijding (omstreeks 1838) zijn geestelijke loopbaan begon aan het Doofstommeninstituut, dat toen nog in Gemert gevestigd was. In Gemert verving hij af en toe de lichamelijk zwakke De Kock. Gaandeweg ontstond er een vertrouwensband tussen hem en de zusters. Met hem besprak moeder Bernardina meermalen het verlangen van de zusters naar terugkeer tot de oude situatie van slotzusters onder bestuur der minderbroeders. Smits was

behulpzaam bij een gezamenlijke poging in 1859 van de oversten van Oirschot, Oisterwijk en Gemert om het herstel van de oude situatie te kunnen verwezenlijken. Ook de gebrekkige 'zielzorg' voor de zusters kwam ter sprake. Er werd toen besloten aan de bisschop te vragen of Smits aan de zusters retraite mocht geven en voor hen op de zondagen een geestelijke 'opwekking' houden. Even was het beter gesteld met de geestelijke zorg, maar niet voor lang. Toen Smits in 1861 werd benoemd tot conrector van de Latijnse School, lieten zijn werkzaamheden en zijn zwakke gezondheid niet meer toe nog langer assistentie te verlenen in de geestelijke zorg voor de zusters. Deze zorg kwam toen weer geheel op de schouders te rusten van De Kock, die vanwege zijn ouderdom daaraan echter niet kon voldoen. Het was dus weer 'tobben'.

Pastoor Aarts, in 1862 benoemd, zag dat en spoorde de zusters aan om de conrector van de Latijnse School, die bij particulieren inwoonde, in hun huis op te nemen. Moeder Bernardina had echter geen plaats voor een inwonend priester en verzocht de bisschop om hiervan verschoond te blijven. Geld om een verblijf te bouwen was er bovendien niet. Nadat de bisschop zich daarvan had laten overtuigen, was het voorstel van de baan. In 1868 overleed De Kock.

In zijn plaats werd tot rector benoemd J.A. Dalleu (Dallen), eveneens conrector van de Latijnse School. Dalleu overleed echter nog datzelfde jaar. Hij werd opgevolgd door W.J. Vincent. Pas tijdens diens rectoraat zag moeder Bernardina haar wens naar een betere geestelijke ondersteuning ingevuld. In 1870 droeg de bisschop aan Vincent op de zusters tweemaal een conferentie te geven. Het verbaast waarom de bisschop op grond van de hem verleende rechtsmacht over de congregatie niet veel eerder zich met de geestelijke

Historie van scholenbouw in beeld (1998). De hoge bouw is van 1914. Links is de schooluitbreiding uit 1933/1934, rechts de schoolbouw van 1882.

belangen van de zusters bemoeid heeft, althans over enige actie is vooralsnog niets bekend. Nu kwamen er geheel andere tribels op de zusters af. Vincent vroeg voor zijn geestelijke oefeningen een veel te hoge vergoeding. De bisschop werd erin gemoeid en besliste uiteindelijk ten gunste van het klooster.

In 1878 was J. Klaassen rector bij de zusters. Toen hij in 1880 de aanstelling kreeg tot rector van de Latijnse School, kwam in zijn plaats de conrector H. de Bont. De idee om de rector bij de zusters te laten inwonen, leefde weer op. De overste van het klooster, toen Joseph Muyters, schreef de bisschop hier meermalen over. Er zou daartoe een nieuw pand worden opgetrokken, dat behalve een woning voor de rector ook een naai-kamer bevatte en daarboven een koor voor

het bidden van het brevier. Dit plan is in 1881 uitgevoerd. Vermoedelijk is het plan er nu doorgekomen, omdat er tevens een plan lag om een nieuw schoolgebouw op te trekken. Beide plannen zijn tezelfdertijd uitgevoerd.

De Bont trok zich om gezondheidsredenen in 1882 terug. Na hem volgden: P. Passtoors (1882-1891), P.C. van Liempt (1891-1906), W.F. Bex (1906-1911), M. van der Noort O. Praem. (1911-1917), G.M. Bazelmans O.Praem (1918-1923), en als laatste, in de tijdsperiode die dit artikel bestrijkt, E.J. Cornelissen O.Praem.

Een volledig beeld van de geestelijke verzorging van de zusters is hier niet gegeven. Op grond van de fundatieboeken is de invulling van deze zorg niet helemaal duidelijk uit te

tekenen. Zo was er ook nog sprake van een jaarlijkse retraite. Terloops is vermeld dat de paters Kapucijnen deze verzorgden. De band met de minderbroederswereld, waarbinnen de Kapucijnen een afsplitsing vormden, is dus voor de zusters toch niet geheel verloren gegaan. Onduidelijk tenslotte is of naast de rector ook en altijd een aparte biechtvader was aangesteld. Wat hierover in de fundatieboek staat geschreven, is opgetekend uit de herinnering.

De scholen

Hoe omvangrijk en belangrijk de onderwijsactiviteiten van de zusters ook zijn geweest, het is hier niet de plaats om een geschiedschrijving van het onderwijs door de zusters te beproeven. Dat vraagt om een bredere benadering waarin ook de katholieke opvattingen over opvoeding en onderwijs aan de orde komen; daarvoor is meer onderzoek nodig. Volstaan wordt met een kroniek van gebeurtenissen, die wel het belang aangeeft van hun inzet voor de opvoeding en ontwikkeling van de Gemertse jeugd, en levendiger inhoud geeft aan de daarvoor bestemde gebouwen.

Het was volgens de nog geldende Onderwijswet van 1806 toegestaan om bijzondere scholen op te richten, maar dan alleen na goedkeuring door het lokale en provinciale bestuur en na advies van de schoolopziener van het district. Op 1 augustus 1848 kwam de goedkeuring af, bekrachtigd door de gouverneur A. Borret, van het verzoek tot oprichting van een armen- en kostschool voor meisjes in Gemert. Volgens de wet behoorde de school tot een zogenaamde school van de 2e klasse, waartoe de kostscholen gerekend werden. Zij stond

onder toezicht van de schoolopziener. Nadat gebleken was dat Theresia Allegonda Smits, zuster Paschalia, de vereiste "akte van algemeene toelating had, en zij volgens de gemeente en de schoolopziener "door hare aan den dag gelegde bekwaamheid voor de beoogde betrekking bij voorkeur verdient in aanmerking te komen", verleende Gedeputeerde Staten verlof om haar aan te stellen als "schoolhouderesse".

10 Augustus is met de (lagere) school begonnen met 15 kinderen. De toeloop was zo groot, dat 2/3 van de ruimten in het klooster voor het onderwijs moesten worden gebruikt: eind van de maand telde de school al zo'n 200 kinderen.

Intrigerend is de aantekening dat op 11 september werd gestart met de bouw/inrichting van een lokaal om daarin aan de armlastige kinderen onderwijs te gaan geven. Deze armenschool, de zogeheten "buitenschool", ging op 21 november van start. Toen op 16 november 1849 de eerste prijsuitreiking op school plaatsvond, begaf men zich na afloop naar de armenschool, waar de prijzen bestonden uit gemaakte kledingstukken. Met het oog op de standsopvattingen van die tijd, waarin de onderlinge omgang strikt was gereguleerd, is de doorvoering van deze scheidslijn ook in het onderwijs niet vreemd. Met het ook fysiek aanbrengen van deze scheidslijn handelden de zusters geheel in de geest van die tijd. Latere opmerkingen geven de indruk dat het aparte onderwijs aan burgermanskinderen en armenkinderen nog geruime tijd bestaan heeft.

De interne kostschoolleerlingen kregen les samen met de kinderen van meer gegoede ouders. Het betalen van schoolgeld was dus de maatstaf.

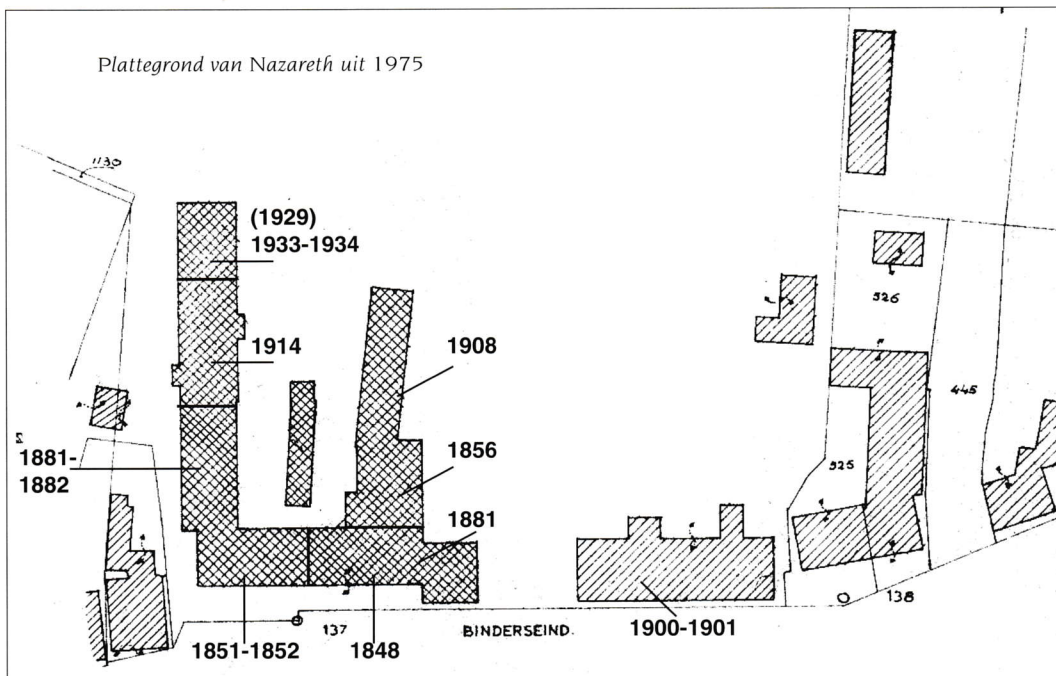
Nog op andere wijze blijkt iets van het

moest men wachten met het leggen van de fundamenteën. Op 29 mei 1851 kon de eerste steen worden gelegd van de nieuwbouw. Deze handeling verrichtte A. Smits, de dochter van de Gemertse brouwer. Het was de eerste maar ook de laatste dag dat zij weer buiten kwam na een lang ziekbed; enkele dagen later overleed zij. Zij schonk bij testament een flink bedrag aan de zusters. Deze gift en die van haar vader, die nu èn zijn vrouw èn zijn vijf kinderen had verloren, zorgden voor de financiering van de nieuwbouw. De boeren droegen ook het hunne bij door gratis kalk, cement, zand en stenen vanaf de Zuidwillemsvaart aan te voeren. In 1852 was de nieuwbouw klaar. Op de begane grond waren vier leslokalen ("scholen"): voor "vermogenden en onvermogenden" en een bewaarschool. Op de verdieping kwamen kamers voor de kostschoolleerlin-

gen. Het oude klooster kon nu zoveel mogelijk als slotklooster worden ingericht.

Ter voorbereiding op de zo verlangde invoering van het slot werden al vast maatregelen genomen, die een levenswijze naar het slot gestalte konden geven. Aan de muur in 1859 begonnen, werd naarmate er geld beschikbaar kwam, verder gebouwd. Aan de oostkant wilden de zusters ook een muur. Om voor het slot ruimte te krijgen moest eigenlijk een schoollokaal komen te vervallen en buiten een nieuw lokaal worden gebouwd. De verwezenlijking van dat alles kostte echter geld, en dat hadden de zusters niet. Hun smeekbede vond gehoor bij het echtpaar Van den Dries uit Oudenbosch, die de zusters een flink bedrag schonken voor het bouwen van de muur en het leslokaal. Ook de Gemertse brouwer A. Smits toonde zich zeer

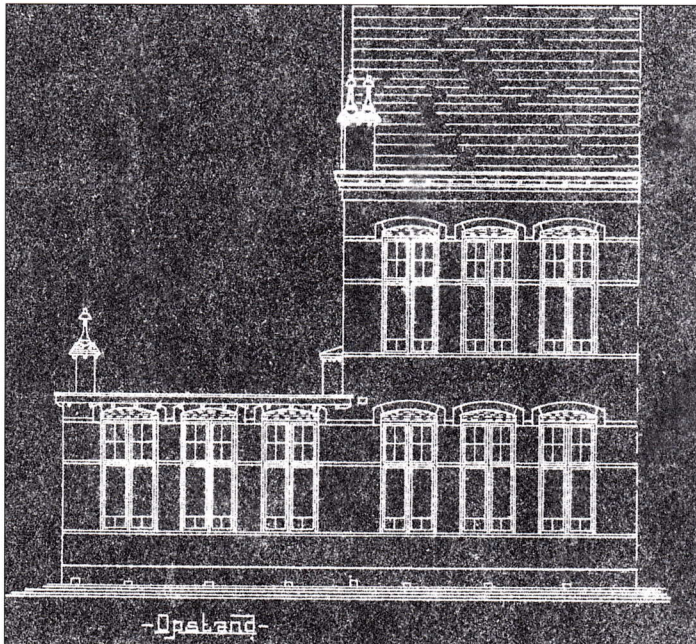
vrijgevig. In 1864 is dit alles gerealiseerd. De eerste steenlegging, vermoedelijk van de bij-school, verrichtte het echtpaar Van den Dries. Waar dit leslokaal, ofwel deze school zoals de zusters het noemden, gelegen heeft, heb ik nog niet kunnen achterhalen. Het is niet onwaarschijnlijk dat dit aan de rechterzijde van het kloostergebouw was. Zoals opgemerkt is dit 'schoolgebouw' in 1900 afgebroken, toen de nieuwe boerderij werd gebouwd.

Het onderwijs breidde zich uit, in 1873 kwam er ook een kweekschool, en het leerlingenaantal bleef toenemen; zodat na verloop van jaren er weer een nijpend ruimtegebrek ontstond. Men trachtte zich zoveel mogelijk te behelpen, maar in 1881 was de situatie toch niet langer houdbaar. Er was behoefte aan een nieuwe school. Rector De Bont stelde zich in verbinding met de bisschop, die vervolgens bij de pastoor van Gemert, P. van Beek, erop aandrong om op kosten van de kerk een nieuwe school te laten bouwen. In verband met de hogere, hygiënische eisen, zoals de kubieke meters inhoud, die inmiddels aan de schoollokalen waren gesteld, moest het een ruim schoolgebouw worden. Drie lokalen waren gepland en een brede gang. Was aanvankelijk alleen gedacht aan een eenlaags schoolgebouw, de eveneens nijpende behoefte van de zusters aan meer verblijven voor het klooster - alle cellen op zolder waren bezet - noopten om er een verdieping bovenop te zetten. De bisschop keurde goed dat de zusters de kosten daarvan voor eigen rekening namen. Op de verdieping waren 14 kloostercellen gepland en voorts nog een ruime slaap- en waskamer voor de kwekelingen die intern waren, benevens een Mariakapelletje. In 1882 was de nieuwbouw klaar. Zij staat haaks op het oude schoolgebouw aan de straatzijde.

Nadat in 1883 het slot was ingevoerd, werd het schoolgebouw van 1852 voor het grootste deel bij het klooster getrokken. Er kwam een slotdeur in de gang naar het klooster. Bij de verbouwing bleken de binnenmuren van 'turfsteen' te zijn opgetrokken. In 1884 werd aan de nieuwe school nog een berghok voor kolen aangebouwd, een portaal aan de nieuwe school, en een portaal aan de bewaarschoolklas die in het linker deel van de oude bouw was ondergebracht.

Hoe meer ruimten, hoe meer leerlingen er weer kwamen. Toen in 1893 in Oirschot een nieuwe grotere kweekschool was gebouwd, stopte de opleiding in Gemert en vertrokken de kwekelingen naar Oirschot. De vrijgekomen ruimte maakte het weer mogelijk om pensionairen in de kost te nemen. "Wijl wij er vooreerst slechts elf hadden, zo houden wij er externen bij, die tevens Frans en piano zullen mogen leeren." Deze klas van pensionairen en externen werd als parallelklas aan de lagere school verbonden, en dat had een zeer praktische reden: men kon zo op het leerlingenaantal komen om (weer) voor rijks-subsidie ten behoeve van de onderwijzeressen in aanmerking te komen. Zoals opgemerkt hadden de zusters voor het eerst in 1890 een rijksuitkering gekregen; tot dan moesten zij alle uitgaven voor het onderwijs zelf zien te bekostigen. Deze rijkssubsidieregeling was ingesteld in 1889, een een stap op weg naar de zo begeerde financiële gelijkstelling van het bijzonder met het openbaar onderwijs. In 1905 werd deze subsidieregeling uitgebreid, zij het onder nadere voorwaarden die aan de inrichting van schoolgebouwen werden gesteld.

Omstreeks 1898 stopten de zusters met het pensioonaat. Men kreeg te weinig kostschoolkinderen en met de zorg voor hen waren te veel zusters gemoeid. Het leerlingenaantal

Aanbouw 1929 met 1 lokaal.

bleef groeien en de eisen die aan de inrichting van scholen werden gesteld waren inmiddels verzaamd. Nadat de schoolopziener al enkele jaren erop gewezen had dat de bestaande school niet meer doelmatig was, de klassen te klein en er zelfs geen plaats was voor leerlingen uit Handel en De Mortel, besloten de zusters in 1914 nogmaals tot uitbreiding en nieuwbouw. Maar hoe dat te bekostigen? In Oirschot had men geen geld, daar stond de congregatie zelf nog voor zware lasten, en het kerkbestuur bij wie vervolgens werd aangeklopt, schrok terug voor de hoge kosten. Het beloofde evenwel in de kosten te zullen bijdragen als de zusters de grond om niet beschikbaar stelden en de helft van de kosten voor hun rekening zouden nemen. Kennelijk was daarvoor toen toestemming nodig van Rome, maar die kwam.

De tekening was een ontwerp van de Bossche architect Adr. Pijnenburg. Het was

het tweede volledig voor het onderwijs bestemde schoolgebouw. De bouw werd gegund aan de Gemertse aannemer Gerard Hendriks, die als laagste had ingeschreven. De school moest in november 1914 klaar zijn, maar het werd begin december en zelfs in januari 1915 liepen er nog timmerlieden rond. De boeren staken weer de helpende hand toe, door gratis zand te verrijden. Omdat dit toen niet over de opnebare weg mocht - de reden hiervoor is mij niet bekend - moesten zij van achter over het kloosterrein aanrijden.

Ook de architect ("de Weldoener") sprong de zusters bij door kosten voor eigen rekening te nemen. Zoveel mogelijk zag hijzelf toe op de bouwwerkzaamheden. "Wel zorgde Z. Ed. voor een opzichter, doch deze (Hendrik I) moest al spoedig oprukken, toen ook ons land maatregelen moest nemen om zijne neutraliteit [de Eerste Wereldoorlog was inmiddels uitgebroken] te handhaven.

Hendrik I werd opgevolgd door Hendrik II, ook een goede jongen. De tegenwoordigheid van Mijnheer Pijnenburg bleek echter nog vaak nodig. Dan haperde hier, dan daar iets en 't was den goeden ouden Heer nooit te veel." Vermoedelijk is het schoolgebouw van 1882 nadien als bewaarschool in gebruik genomen. In elk geval is het schoolgebouw van 1864 niet afgebroken, zoals verondersteld wordt.

In 1929 is onder architect Joh. Gilsing een lokaal aangebouwd. Dit verdween weer toen in 1933/1934 de laatste grote bouwactiviteit plaatsvond. De bestaande school is met een een hoogbouw uitgebreid. Bij deze verbouwingen hoefden de zusters niet meer zelf in de kosten bij te dragen aangezien in 1920 de financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs bij wet geregeld was.

De zusters-onderwijzeressen

Omdat de fundatieboeken werden bijgehouden als de kroniek van het klooster, vermelden zij nauwelijks iets over het onderwijs zelf. Het weinige daarin opgetekend heeft vooral betrekking op de onderwijsopleiding van de zusters. Maar ook dat weinige reikt niet tot meer toe dan tot het geven van een impressie. Een katholieke opleiding voor onderwijzeressen was er tot 1869 niet. In dat jaar begon Oirschot met een kweekschool (normaalschool). Voordien was de opleiding een zaak van zelfstudie, met de hulp van een onderwijzer. In 1863 slaagden de eerste zusters voor het onderwijzersexamen, volgens de nieuwe wetgeving van 1857. Maar omdat het in Gemert met de zelfstudie toch niet zo goed lukte, werd nadien besloten een zuster naar Oisterwijk te sturen. In 1868 vertrokken een zuster en drie postulanten naar de kweekschool in Heythuysen. Na hun examen

in 1870 keerden zij terug. In 1873 slaagde de eerste zuster voor de hoofdakte, waarna ook Gemert begon met een kweekschool. Ter ondersteuning kwam wekelijks een meester uit de omliggende dorpen lesgeven. In verband met de invoering van het slot in 1883 werd het beter gevonden dat de zusters voor hun opleiding voortaan in het klooster bleven. Nadat in 1889 nog twee zusters voor de hoofdakte waren geslaagd, kon men de kweekschool geheel op eigen krachten runnen: "Nu konden wij bereids de meesters missen, die ons veel geld gekost hadden, ofschoon wij altijd nog schraal bij kas waren." Hogere eisen ten aanzien van het lager onderwijs leidden ertoe dat ook gymnastiek-onderwijs gegeven moest worden, wilde men voor rijkssubsidie in aanmerking komen. Eind 1892 slaagden drie zusters en een kwekeling voor het examen "vrije- en ordeoefeningen der Gymnastiek". Het examen hadden zij afgelegd in Nijmegen.

Met deze impressie sluit dit artikel.

Nabeschuiving

Ondanks alle verbouwingen is van de oorspronkelijke gebouwen nog veel bewaard gebleven, al gaan de oudste delen, het klooster van 1848 en het eerste schoolgebouw van 1852, schuil achter de nieuwe gevel die is aangebracht. Van het oorspronkelijke huis Borret zijn de benedenmuren behouden gebleven, evenals naar het schijnt de rechter zijgevel van de kapverdieping. Aan die zijde is thans nog een deel ouder metselwerk te zien, lager dan de huidige dakhelling. De vleugels van 1882, 1914 en 1933/1934 zijn eveneens bewaard gebleven. De achter het klooster gelegen kapel en de refter, evenals de aanbouw van 1908 zijn thans ook nog zichtbaar. Het dwingt bewondering af dat de zusters

ondanks de vele problemen op hun weg, van financiële, van praktische maar ook van kerkrechtelijke aard hun roeping en dienstbaarheid jegens de gemeenschap onverflauwd hebben nageleefd. Vraagt men zich wellicht af hoe deze toch zo zelfstandige en in zekere zin geëmancipeerde vrouwen meisjes hebben opgevoed tot een bestaan van afhankelijkheid in hun gezinsrol, dan dient men dat te

begrijpen in het licht van de toenmalige katholieke opvattingen over de inrichting en organisatie van de samenleving. Nadien, zoals in het artikel van Anny van de Kimmenade wordt aangetoond, hebben ook de zusters van Klooster Nazareth de veranderingen van de tijd begrepen en zich daar aan aangepast.

Bronnen

Niet tegen een kloosterregel, maar tegen de regel der wetenschap is gezondigd door dit artikel niet van annotatie te voorzien. De zo zeer verspreide en fragmentarische gegevens die ter beschikking stonden, hebben echter tot deze zonde aanleiding gegeven.

Voor nader onderzoek wordt de geïnteresseerde lezer verwezen naar:

Gemeentearchief Gemert: Bevolkingsregister, Dienstboden- en Kostgangersregister, Bouwverordeningen, Huizenregister, Kadaster, Collectie Gemertana.

Archief klooster Nazareth Gemert: Fundatieboeken 1848-1930, Diverse stukken.

Archief klooster Nazareth Oirschot: Diverse stukken.

Voor de literatuur is afgezien van algemene historische werken gebruik gemaakt van:

Domitilla van Delft, Van slotklooster tot actieve congregatie. Klooster Nazareth Oirschot, Oirschot 1966;

G. van den Elsen, Geschiedenis van de Latijnsche School te Gemert, 's-Hertogenbosch 1887;

P. van den Elsen, De Komschool. Geschiedenis van het lager onderwijs in Gemert, Gemert 1978;

J.B. baron Van Hugenpoth tot den Berenclauw, De kloosters in Nederland in 1861, Utrecht 1861;

Théonée Iorna, Met een zuiver hart en een gelouterd verstand. Gedenkboek bij het tweehonderdjarig bestaan van de Zusters Franciscanessen van Oirschot, Oirschot 1997.

P. Lathouwers, Gemerts Nieuws 1881-1900. Berichten uit de Zuid-Willemsvaart, Gemert 1981;

Ed. Loffeld, Een Gemerts Eeuwfeest, 8-9 mei 1948, Gemert 1948.

A. Otten, 100 Jaar bejaardenzorg, Gemert 1977;

A.H. Pennings O. Praem, 375 Jaar Latijnse School Gemert MDLXXXVII - MCMLXII, Gemert 1962;

L.H.C. Schutjes, Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch, II-V, Sint-Michielsgestel 1872-1876.